

Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi*

Yusuf AĞKUŞ

Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Research Assistant, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology
<http://orcid.org/0000-0002-2297-8064>
yusufagkus81@gmail.com

Abdullah ALTUNCU

Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Research Assistant, Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology
<http://orcid.org/0000-0002-7385-9188>
a.altuncu@hotmail.com

Öz

Yahudi geleneğinde Şabat, çeşitli uygulama, ritüel, inanç, yasak ve kurallar içerisinde geçirilen ve kutsal kabul edilen bir gündür. Bu gün, Tanrı'nın, evreni yaratmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte yine Tanrı'nın Sina dağında Musa peygamberle yapmış olduğu antlaşmanın bir sembolü olarak belirtilmiş ve Mısır'dan Çıkış'tan sonra çölde verilen emir ile tarihsel anlam kazanmıştır. Şabat, Musa peygambere verilen On Emir arasında yer almış ve Tanah içerisinde birçok pasukta bu konudan bahsedilmiştir. Yine İslâmî kaynaklarda da bu günün kutsiyetine, İsrailoğulları'ndan bazılarının bu günle ilgili kuralları ihlal etmesine ve bu ihlal neticesinde karşılaştıkları cezalara değinilmiştir. Özellikle de cumartesi gününün kutsiyetini, balık avlayarak ihlal eden kıyı halkının kıssası bu konuda oldukça ayrıntılı bilgi sunmuştur. Söz konusu kıssada yer alan cezanın niteliği hakkında ittifaka varılamamıştır. Bazı görüşlere göre ceza, ahlak bakımından psikolojik olarak, yine diğer görüşlere göre ise bedenen, fizyolojik olarak gerçekleşmiştir. Bu makalede Tanah metinleri bağlamında Yahudi geleneği açısından Şabat hakkında bilgiler verilecek, sonrasında ise Kur'an'da geçen ilgili kıssalar hakkında ileri sürülen görüşler ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şabat, Aseret Adiberot, Tanah, Ashabu's-Sebt, Mesh.

Sabbath (Saturday) Prohibitions in Jewish Holy Texts and in the Quran and the Happening of "Mesh"

Abstract

In Jewish tradition, Sabbath is a day that is considered as holy, and is spent with various activities, rituals, beliefs, bans and rules. This day was associated with the God's creation of the universe. In addition, it was also said to be the symbol of the agreement between god and Moses on the Mount Sinai, and was given a historical sense with the orders given to Moses after the Exodus from Egypt in the desert. Sabbath was included in the 10 Commandments given to the Prophet Moses, and this was mentioned in many Pasuks in Tanakh. Again, in Islamic sources, the violation of Israelites about the rules on this day and as a result, the punishment was mentioned. Especially the anecdote of the coastal people who violated the holiness of Saturday by fishing gave extreme details on this topic. There is no consensus on the quality of the punishment that was mentioned in this anecdote. According to some viewpoints, the punishment occurred in the form of morality as a psychological one; and according to some other viewpoints, this punishment was realized in physiological terms. In the present paper, information will be provided on Sabbath in terms of Jewish traditions and in the light of Tanakh, and then, viewpoints will be received on the relevant anecdotes mentioned in the Quran.

* Bu makale, 19-22 Mayıs 2017 tarihleri arasında Sarajevo'da düzenlenen "International Congress On Political, Economic and Social Studies / Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi"nde, aynı başlık ile sunulan bildirden derlenmiştir.

Giriş

Tarihi süreç içerisinde birçok toplum ve dinin önemli gördüğü, kutsal kabul ettiği, çeşitli ritüel, uygulama, yasak ve kurallarla şekillendirdiği belirli gün ve dönemler olmuştur. Bu gün ve dönemleri diğerlerinden farklı kılan sebep ise ya tarihsel bir olay ya da kutsal metinlerde yer alan ifadelerdir. Bunun bir sonucu olarak her millet, kültür, coğrafya ve din tarafından farklılık gösteren ve kutsal kabul edilen zaman dilimleri oluşmuştur. İster tarihi bir olaya dayansın, isterse “kutsal” tarafından belirlenmiş olsun, takvimlerdeki döngü, önemli görülen veya kutsal kabul edilen zaman diliminin oluşma sürecindeki ilk anına vurgu yapmaktadır (Ünal, 2008: 17-18). “Şabat” (sebt / cumartesi) günü de Yahudilikte kutsal kabul edilen bir gün olarak karşımıza çıkmaktadır. Şabat günü içerisinde yer alan bütün nesne ve uygulamalar, Tanrı'nın evreni altı günde yaratmasına yönelik inanışların ve çölde verilen Şabat'la ilgili ilk emirlerin hatırasını canlı tutmaya yöneliktir. Bununla birlikte Yahudi dini geleneğine bakıldığında Şabat'ın, yukarıdaki ifadeleri olumlar şeklinde ilk Şabat günü gibi geçirilmesi arzu edilmektedir.

1. Yahudi Geleneği Açısından Kutsal Metinler Bağlamında Şabat

Yahudilerin dini ibadet ve uygulamalarını gerçekleştirmiş oldukları takvime göre gün akşam vakti başlamaktadır. Dolayısıyla Şabat gününe de cuma günü güneşin batmasıyla girilmektedir. Cumartesi günü güneş batıp üç yıldız gökyüzünde belirdikten sonra Şabat da bitmiş olur (Cardozo, 1982: 11). Yahudi geleneğine göre Şabat gününün kutsallığı ve bununla ilgili kural, yasak ve uygulamalar, Yahudi kutsal metinlerinden Tanah (Eski Ahit) literatüründeki dünyanın yaratılması ve Mısır'dan çıkışla birlikte İsrailoğulları'nın kölelikten kurtulması olayına dayanmaktadır (Framan, 2007: 616; Ünal, 2008: 159). Tanah'ta, “Gök ve yer bütün öğeleriyle tamamlandı. Yedinci güne gelindiğinde Tanrı yapmakta olduğu işi bitirdi. Yaptığı işten o gün dinlendi. Yedinci günü kutsadı. Onu kutsal bir gün olarak belirledi. Çünkü Tanrı o gün yaptığı, yarattığı bütün işi bitirip dinlendi.” (Yaratılış, 2:1-3) ifadeleriyle cumartesi gününün Tanrı tarafından dinlenme günü olarak seçildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte “Mısır'da köle olduğunu ve Tanrın Rabbin seni oradan güçlü ve kudretli eliyle çıkardığını anımsayacaksın. Tanrın Rab bu yüzden Şabat gününü tutmanı buyurdu.” (Yasanın Tekrarı, 5: 15) şeklinde yer alan pasukla, Yahudilerin, Mısır'da yaşamış oldukları tüm zorluklardan Tanrı'nın yardımıyla kurtuldukları, böylece Tanrı'ya karşı sorumlu oldukları belirtilmektedir. Mısır'da köleleştirilen ve doğan erkek çocuklarının Firavun tarafından öldürülmesi emrine dahi muhatap olan Yahudilerin, buradan Tanrı'nın yardımıyla kurtulmalarının gereği olarak Şabat günüyle ilgili kuralları yerine getirmeleri istenmiştir. Şabat, Mısır'dan çıkılmasından sonra verilen

ilk emirler arasındadır. Dolayısıyla Yahudiler açısından Mısır'dan çıkış sadece bir kurtuluş değil, köleleşmiş ve dağılmış bir topluluğun, bir arada ve ulus olarak Tanrı tarafından yeniden şekillendirilmesini ve kutsal emirlere muhatap olarak seçilmişliğini de ifade etmektedir. Tanrı, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkararak sevgisini gösterdiği gibi İsrailoğulları'na ulus kimliği kazandırarak yaratma eylemini de ortaya koymaktadır. Böylece Şabat bu yaratılışı da simgelemekte, Yahudiler açısından ilk yaratmanın dışında özel bir anlam da taşımaktadır. Etkin yaratma eylemi, Şabat'la hatırlanan ve hayata umutla yaklaşılmasını sağlayan bir kaynak olarak görülmüştür (Cafferky, 2015: 38; Gane, 2011: 6-7). Yine Tanah'ta yer alan "İsraililer, sonsuza dek sürecek bir antlaşma gereği olarak, Şabat gününü kuşaklar boyu kutlamaya özen gösterecekler. Bu, İsraililerle benim aramda sürekli bir belirti olacaktır. Çünkü ben, Rab yeri göğü altı günde yarattım, yedinci gün işe son verip dinlendim." (Mısır'dan Çıkış, 31:16-17) ifadeleriyle Tanrı, Musa peygambere Sina dağındaki antlaşmanın bir sembolü olarak Şabat'ı vermiş, Şabat'ın, kutsal bir gün olarak kabul edilmesi gerektiğini ve bu antlaşmanın süregelen bir işareti olduğunu belirtmiş, Şabat aracılığıyla, İsrailoğulları'nın zihninde, her şeyin yaratıcısının Tanrı olduğu fikrinin canlı tutulması amaçlanmıştır (Ünal, 2008: 160; Hasanov, 2015: 73-74). Bunun yanı sıra Yahudi geleneği içerisinde Şabat, Tora'daki diğer tüm kural ve emirlerin tamamına eşit sayılmıştır (Fraiman, 2007: 618).

Şabat'ın kutsallığı hakkındaki bilgiler, Tanah'ın ilk bölümlerinde yer almakla birlikte, ilgili yükümlülükleri belirten ilk ifade Mısır'dan Çıkış'ta yer almaktadır. Bu pasukta, Tanrı tarafından "Manna" gıdasının gökten indirilmesiyle, çölde dolanan İsrailoğulları'nın Şabat'a uymaları istenmiştir. Haftanın beş günü birer ölçek toplanması istenilen bu yiyeceğin, altıncı gün iki ölçek toplanması ve yedinci günde "Yarın dinlenme günü, Rab için kutsal Şabat günüdür." (Mısır'dan Çıkış, 16:23) ifadeleriyle şabat kurallarına uyulması emredilmiştir. Bununla birlikte Tora'da *Aseret Adiberot* olarak geçen "On Emir"den dördüncüsü de Şabat günü ile ilgilidir (Bk Mısır'dan Çıkış, 20:1-17). Yine On Emir arasında yer alıp içerisinde "ritüel barındıran" tek emir Şabat'la ilgili olanıdır (Shulman, 2011: 530). Burada "Şabat gününü kutsal sayarak anımsa. Altı gün çalışacak, bütün işlerini yapacaksın. Ama yedinci gün bana, Tanrının Rabbe Şabat günü olarak adanmıştır. O gün sen, oğlun, kızın, erkek ve kadın kölen, hayvanların, aranızdaki yabancılar dahil hiçbir iş yapmayacaksınız." (Mısır'dan Çıkış, 20:8-10) ifadesi bulunmaktadır. Yahudi dini metinlerinde yer alan Şabat'la ilgili bu hiçbir iş yapmama kuralının nedeni ise bir sonraki pasukta "Çünkü ben, Rab yeri göğü, denizi ve bütün canlıları altı günde yarattım, yedinci gün dinlendim. Bu yüzden Şabat gününü kutsadım ve kutsal bir gün olarak belirledim." (Mısır'dan Çıkış, 20:11) şeklinde anlatılır.

Tanah'ta seksenin üzerinde pasukta Şabat ifadesi geçmektedir. Bununla birlikte bu pasuklarda hangi iş ve fiillerin Şabat kurallarına aykırı olduğu ile

ilgili net ifadeler yer almamaktadır. Ateş yakmak, odun toplamak, yemek pişirmek, yolculuk yapmak gibi bazı yasaklar belirtilmiş olsa da (Mısır'dan Çıkış, 16:23-29; 34:21; 35:2-3; Çölde Sayım, 15:32-36) ayrıntılara girilmez. Bundan dolayı Talmud'daki Şabat kurallarının çokluğuna vurgu yapmak için Tanah'la mukayese edilmektedir. Tanah'taki kuralların bir saç teli kadar az olduğu bunun yanı sıra Talmud'daki kuralların gerek yazılanlar gerekse ayrıntıların çokluğundan dolayı dağlar gibi olduğu belirtilmektedir (The Babylonian Talmud, Chagigah 10a). Şabat'la ilgili otuz dokuz yasak Yahudi sözlü geleneğinde yer alan, dini hüküm ve uygulamaların açıklandığı Mişna içerisinde yer almaktadır. Buna göre; bitki dikmek, çift sürmek, biçmek, demet bağlamak, harman döğmek, harman savurmak, ayıklamak, öğütme, elemek, yoğurmak, pişirmek, yün kırmak, yün ağartmak, yün ditmek, boyamak, yün eğirmek, örmek, iki atkı ipliği atmak, iki ipliği örmek, iki ipliği ayırmak, düğümlemek, düğüm çözmek, dikmek, sökmek, avlamak, hayvan boğazlamak, hayvanın derisini yüzmek, deriyi tuzlamak, deriyi hazırlamak, deriyi kazımak, deriyi kesmek, yazmak, yazılan yazıyı silmek, inşa etmek, inşa edileni yıkmak, ateş yakmak, ateşi söndürmek, bir çekiçle vurmak, taşımak yasaklanmıştır (The Mishnah, Shabbath, 7:2; Besalel, 2002: III, 653-654). Mişna'da yer alan bu otuz dokuz yasak öncelikli kategori olarak ifade edilmiş, bu fiillere benzeyen eylemler de Şabat yasakları içerisinde ele alınmıştır (Bk. The Babylonian Talmud, Shabbath 73a-75b). Otuz dokuz yasak işe, amaç ve eylem bakımından benzeyen yasaklar birincil kategorideki yasak fiillerin, alt kategorisi olarak görülmüştür. Mesela bitkileri sulamak bitki dikmekle, yanan kandile yağ ilave etmek ateş yakmakla, meyve toplamak da hasat kaldırmakla benzer eylem olarak düşünülmüş ve alt kategori içerisinde ele alınmıştır. Bu otuz dokuz fiile benzerliği nedeniyle yasaklanan işlere ise "tolada" denilmektedir (Fraiman, 2007: 618; Birnbaum, 2004: 101; Besalel, 2002: III, 654). Ana hatlarıyla bakıldığında ise gündelik hayatta gerçekleştirilen işlerin büyük bir çoğunluğunun yasak kapsamında olduğu görülmektedir. Yahudi geleneğine göre insanlar Şabat için değil, Şabat insanlar için vardır. Bu ifade ile Şabat'ın, insan ve toplum menfaatine uygun olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Ayrıca Şabat'ın, insanın doğasıyla uyum içerisinde olduğu, fiziksel, ruhsal ve entelektüel ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekli olduğuna inanılmaktadır (Elliott, 1867: 10).

Sürgün öncesi dönemde Şabat kurallarını ihlal etmenin cezasının öldürülme olduğu görülmektedir. Bununla ilgili Tora'da "Şabat gününü tutmalısınız, çünkü sizin için kutsaldır. Kim onun kutsallığını bozarsa, kesinlikle öldürülmeli. O gün çalışan herkes halkının arasından atılmalı." (Mısır'dan Çıkış, 31:14) emri yer almaktadır. Ayrıca Tora'da yer alan Musa peygamber dönemindeki bir olay da konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermektedir. "İsraililer çöldeyken, Şabat günü odun toplayan birini buldular. Odun toplarken adamı bulanlar onu Musa'yla Harun'un ve bütün topluluğun önüne getirdiler. Adama ne yapılacağı belirlenmediğinden onu gözaltında

tuttular. Derken Rab Musa'ya, 'O adam öldürülmeli. Bütün topluluk ordugahın dışında onu taş a tutsun' dedi. Böylece topluluk adamı ordugahın dışına çıkardı. Rabbin Musa'ya buyurduğu gibi, onu taşıyarak öldürdüler." (Çölde Sayım, 15:32-36). Tanah'ta Şabat kurallarının çiğnendiği takdirde Yahudilerin Tanrısal cezayla karşılaşacakları da belirtilmektedir. "Ancak beni dinlemez, Şabat günü Yerusllm kapılarından yük taşıyarak girer, o günü kutsal saymazsanız, kentin kapılarını ateşe vereceğim. Yerusllm saraylarını yakıp yok edecek, hiç sönmeyecek ateş." (Yeremya, 17:27).

Yahudi Tarihinde, ölüm olan Şabat kurallarının ihlaline yönelik cezanın, sürgün sonrası dönemde para ve kırbaç cezasına dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Yine kutsal metinlerde sınırlı sayıda olan yasaklar, din adamları tarafından sürgün sonrası süreçte, Yahudileri diğer kültürlerin etkisinden koruma ve dini kuralları eksiksiz yerine getirme düşüncesi ile giderek genişletilmiştir (Arslantaş, 2011: 591-592). Şabat'la ilgili ritüel ve uygulamalar birinci Mabet'in yıkılması ve Babil sürgünü sırasında Yahudi dini kimliğinin korunması noktasında özel bir konuma ulaşmıştır (Shulman, 2011: 530). Kutsal Mabet'in yıkılması, kutsal kabul edilen Şabat gününe ve bununla ilgili dini uygulamalara daha fazla önem verilmesine neden olmuştur. Öyle ki Şabat, Babil sürgünü ve sonrasında Yahudi ulus kimliğinin belirleyici bir unsuru haline gelmiş, Şabat'ın ihlali Tanrı'ya karşı inancın ciddi bir kırılması olarak görülmüştür (Kurt, 2007: 60-61, 210, 213). İkinci Mabet'in 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmasından sonra da ilk üç yüz yıl boyunca Rabbilerin Şabat'la ilgili iki tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Bunlardan ilki aydınlanma ve hareket ile ilgili ifadeler esnetilmiştir. İkincisi ise otuz dokuz Şabat kısıtlaması üzerinden gelişen kurallar bütünü olmuştur (Cardozo, 1982: 5).

Hayat kurtarma ve can tehlikesi gibi durumlarda Şabat yasaklarının ihlal edilebileceği belirtilmektedir. Can sağlığı tehlikede olan bir hastaya yardım etmek, doğum yapacak bir kadınla ilgilenmek ve can tehlikesi altındaki bir kişiyi kurtarmak için Şabat yasaklarını ihlal etmede bir beis yoktur. İnsan hayatını kurtarmakla ilgili olarak "kutsiyetle geçirilecek Şabatlar için bir Şabatın yasaklarını ihlal etme" ruhsatı konulmuştur. Ayrıca kişinin kendisini bir saldırı karşısında koruması, yırtıcı hayvanları öldürmesi ve tehlikeyle karşılaştığında buna yönelik önlemleri alması gerekir. Yine, Yahudilerin düzenlemiş olduğu bir kuşatmaya Şabat'tan en az üç gün önce başlanması istenmiş bununla birlikte kuşatma uzadığı takdirde Şabat kurallarının geçici olarak ihlal edilebileceği belirtilmiştir. (The Babylonian Talmud, Yoma 84b-85b; Shabbath, 132a, 19a; Gürkan, 2012: 205; Besalel, 2002: III, 654). Bunun dışında kim Şabat kurallarını herhangi bir gerekçe olmadan toplum içerisinde çiğnerse o kişinin büyük bir günah işleyerek putlara tapanlar gibi muamele göreceği, kim Şabat gününü kutsiyetine ve kurallarına göre geçirirse putlara tapmış bile olsa günahlarının affedileceği belirtilmektedir (The Babylonian Talmud, Shabbath 118b). Ama bütün bu

ayrıntılı ve sert ifadeler taşıyan kurallara rağmen süreç içerisinde Şabat kurallarına yönelik ihlallerin yaşandığına dair bilgiler de karşımıza çıkmaktadır. Şabat günü kadınların mücevherleriyle toplum içerisine çıkmaları yasaklanmıştı. Buna rağmen Ortaçağ'da, Avrupa'da yaşayan birçok kadının Şabat gününde ziynet eşyalarıyla beraber halka açık alanlarda dolaşarak bu kuralı ihlal ettikleri anlatılır. Yine Şabat gününde Yahudi bir kişinin, Yahudi olmayan başka birisinin yapmış olduğu bir eylemden istifade etmesi de uygun görülmemekteydi.¹ Kuzey Avrupa'da yaşayan bazı Yahudilerin, Yahudi olmayan hizmetçilerinin kendileri için yakmış olduğu sobalarla ısındıkları ve bunu hoş karşıladıkları kaynaklarda yer almaktadır (Schreme, 2010: 327).

Şabat'ın başlamasından itibaren Sinagoglarda ibadet edilmesi, Yahudilerin bir araya gelerek toplanması, dini ve ilmi konularda konuşmaları, gününün ruhuna uygun davranışlar olarak görülmüştür. Aile içerisinde ise bireylerin bir araya gelmesi, birlikte vakit geçirerek aile ilişkilerinin korunması, huzur, neşe ve mutluluğa ulaşılması, amaçlanmıştır. Baba, erkek çocuklarına, "Tanrı, seni Efraim ve Menaşe gibi yapsın", kız çocuklarına, "Tanrı seni Sara, Rebeka, Rahel ve Lea gibi yapsın" der. Eşine ise "Eşet hayil mi yimtsa, verahok mipeninim mihra. Batah ba lev bala veşalal lo yehsar / Erdemli kadını kim bulabilir? Değeri mücevherlerden üstündür. Kocasının kalbi ona güvenir ve hiçbir zaman serveti eksilmez." dizeleriyle başlayan *Eşet Hayil* isimli şiiri (Süleyman'ın Özdeyişleri, 31:10-31) okur. Cuma günü güneşin batmasına kadar Şabat ile ilgili tüm hazırlıkların tamamlanması gerekmektedir. Aile içerisindeki herkes, bireysel hazırlıklarını ve temizliklerini gerçekleştirir. Cuma günü öğleden itibaren herkesin evde olması istenilmektedir. Güneşin batmasına yarım saat kala iki Şabat mumu "Mübareksin sen, ey Efendimiz Tanrı, evrenin hükümdarı; ki bizleri emirlerinle kutsadın ve bizlere Şabat ışıklarını yakmayı emrettin." *berahası*² ile yakılır. Bu mumlar, aile içerisinde evin hanımı tarafından yakılmalıdır. Bu mumların birisi Şabat gününü anmak, diğeri ise gözlemek şeklinde simgesel bir amaçla yakılır (Fraiman, 2007: 619; Arslantaş, 2011: 582-583; Besalel, 2002: III, 655-656). Tek başına yaşayanlar ise Şabat mumlarını kendileri yakar. Bununla birlikte ailedeki birey sayısı veya haftanın gün sayısı kadar mumun yakılması da uygun görülmüştür. Yahudi geleneğine göre Sinagog'taki ibadetten Şabat yemeği için evine dönen bir erkeğe iki melek eşlik etmektedir. Eğer, mumlar yakılmış ve Şabat masası hazırlanmışsa iyi melek "bir başka Şabat da böyle olsun" şeklinde dua eder ve kötü melek "amin" diyerek cevap vermek zorunda kalır. Fakat durum

¹ Dini kurallara göre (Halakha), Yahudi olmayan bir kişinin Şabat gününde kendi ihtiyacına yönelik bir fiilde bulunması sonrasında bir Yahudi'nin bundan istifade etmesinde herhangi bir sorumluluk bulunmamaktadır. Fakat Yahudi olmayan kişinin kendi ihtiyacı için değil de Yahudi olan kişi için eylemi gerçekleştirmesi yasaklanmıştır (Bk. The Mishnah, Shabbath, 16:8).

² Tanrı'yı yüceltme ve Tanrı'ya teşekkür etmeye yönelik ifadelerin yer aldığı övgü sözlerinden oluşan dua metinlerine denilmektedir. (Bk. Besalel, 2002: I, 104).

tam tersiye kötü melek “bir başka Şabat da böyle olsun” şeklinde dua eder ve bu seferde iyi melek amin demek zorunda kalır (The Babylonian Talmud, Shabbath 119b). Şabat gününde mutlaka üç öğün yemek yenilmeli ve bu yemekler önceden hazırlanmış olmalıdır (The Babylonian Talmud, Shabbath 118a). Bu yemeklerden en önemlisi *Seuda Rişona* denilen cuma akşamındaki ilk yemektir. Şabat günü, yemekte balık yemek önemli görülmüş ve yaratılış sırasında gerçekleşen kutsamalarla ilişkilendirilmiştir. Kuduş kadehi ve üzeri beyaz bir örtüyle örtülmüş iki halah (çoğulu: hallot, şabat ekmeği) sofrada hazır bulunur. Bu iki halah, çölde şabat öncesi, Tanrı tarafından İsrailoğulları’na verilen iki manmayı, beyaz örtü ise mannaların üzerine düşen çiğ damlalarını sembolize etmektedir. Bu şekilde Şabat emrinin geldiği çöldeki o güne vurgu yapılmaktadır (Gürkan, 1994: 58-61; Adam, 2012: 127).

Yahudi Aydınlanması Haskala sonrasında ortaya çıkan Yenilikçi ve Reformist Yahudi gruplar da Şabat’la ilgili kuralların günümüz şartları içerisinde yeniden yorumlanabilirliğini savunmuşlar, haftanın en önemli ibadet günü olarak kabul etmekle birlikte “Şabat yasaklarının ne olduğu” ve “Şabat’ın nasıl geçirilmesi gerektiği” ile ilgili farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir (Gürkan, 1994: 83-84). Özellikle teknolojik gelişmeler ve icatlar bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Otomobil kullanma konusunda Ortodoks Yahudilik, Şabat’da otomobil ile seyahat etmeyi yasaklamış, Reformist Yahudilik buna izin vermiştir. Muhafazakar Yahudilik ise bu konu hakkında farklı görüşlere sahip olmakla birlikte genellikle sinagoga katılmak amacıyla Şabat’da otomobil ile seyahat edilmesine müsaade etmiştir. Benzer ihtilaflar elektrik ve elektrikle çalışan eşyaların kullanımı konusunda da yaşanmıştır (Fraiman, 2007: 619).

Kur’an’da yer aldığı şekliyle Sebt gününün ihlali nedeniyle gerçekleşen mesh hadisesi, Tanah içerisindeki kitaplarda yer almaz. Fakat Nehemya’da bulunan pasuklardan birisinde Şabat kurallarının çiğnenmesi nedeniyle önceki dönemlerde Yahudilerin Tanrı tarafından cezalandırılmış olduklarına işaret edilmektedir. Burada; “Yahudalı soyluları azarlayarak, ‘Yaptığınız kötülüğe bakın’ dedim, ‘Şabat gününü hiçe sayıyorsunuz. Atalarınız da aynı şeyi yapmadı mı? Bu yüzden Tanrımız başımıza ve bu kente bela yağdırmadı mı? Siz, Şabat gününü hiçe sayarak Tanrı’nın öfkesini İsrail’e karşı alevlendiriyorsunuz.” (Nehemya, 13:17-18) ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte Yahudi geleneğinde kayıp on kabile üzerinden efsanevi Sambatyon nehri ile ilgili yaygın anlatıların Şabat’la ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu nehir ile ilgili bilgiler Talmud’da da yer almaktadır (Bk. The Babylonian Talmud, Sanhedrin 65b). Sanbatyon veya Sabbatyon şeklinde de isimlendirilen bu nehrin, altı gün boyunca büyük kaya parçalarını bile taşıyacak kadar şiddetli ve gürültülü bir şekilde aktığı, Şabat’ta ise durgunlaştığı, bu nehirde bulunan Şabat balığı adı verilen özel bir balık türünün bu günde ortaya çıkıp kıyıya yanaşarak yüzmediği ve

kayıp on kabilenin bu nehir tarafından hapsedildiği ile ilgili ifadeler bulunmaktadır (Adam, 2012: 123-124, 127).

2. Kur'an-ı Kerim'de ve Tefsirlerde Cumartesi Yasağı ve Mesh Hadisesi

İbranice “şabat”, Arapça “sebt” kelimeleriyle ifade edilen cumartesi gününün, İsrailoğulları için kutsal bir gün olduğu Yahudi ve Hıristiyan dini metinlerinin yanı sıra Kur'an'da ve hadislerde de ifade edilen bir husustur. Sözlükte rahatlama, sakinleşme, bir işi bitirme gibi anlamlara gelen “sebt” kelimesi (İbn Manzur, 1414: II, 37) Kur'an'da altı kez geçmekte (Bakara, 2/65; Nisâ, 4/47, 154; A'râf, 7/163 (iki kez); Nahl, 16/124) ve geçtiği her ayette İsrailoğulları'na ve onların bu günün kutsallığını ihlal etmelerine değinilmektedir.

Yahudi geleneğinde cumartesi gününün kutsiyetinin Tanrı'nın her şeyi altı günde yaratması, yedinci gün olan cumartesi günü dinlenmeye çekilmesi ile ilişkilendirilmesi İslam inancının temel prensiplerine aykırı görülmüş ve tenkit edilmiştir. “Andolsun ki biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık; bize hiçbir yorgunluk değmedi.” (Kâf, 50/38) ayeti, yaratmanın altı günde gerçekleştiği hususunda Kur'an ile Yahudi kutsal metinlerinin örtüştüğüne işaret etmekle birlikte Tanrı'nın yedinci gün istirahat ettiği fikrinin tamamen yanlış, temelsiz bir iddia olduğunu ortaya koymaktadır (Taberî, 2000: XXII, 376; İbn Atıyye, 1422: V, 168).

Yaratmanın altı günde tamamlandığıyla ilgili bilgiler İslam inanç sisteminin bir parçası olarak kabul edilmiş fakat bu altı günün neye tekabül ettiği üzerinde uzlaşmamıştır. Kimi bu altı günün süre olarak Allah katında bir günü bin yıla denk gelen bir süreye tekabül ettiğini, kimi altı evreye işaret ettiğini (İbn Âşûr, 1984: VIII, 162), kimi ise içerisinde yaşadığımız dünyanın altı gününü ifade ettiğini söylemiştir (Taberî, 2000: XII, 482; İbnü'l-Cevzî, 1422: II, 127).

Söz konusu ayette yer alan “eyyâm” kelimesinin tekili olan “yevm” kelimesi yaygın anlamıyla güneş karşısında dünyanın kendi etrafındaki dönüş süresini, yani yirmi dört saatlik süreyi ifade eder. Bu da netice itibarıyla göklerin ve yerin yüz kırk dört saatte yaratıldığı anlamına gelir. Lakin güneş ve dünya yaratılmadan önce böyle bir zaman diliminden söz etmek mümkün olmayacağından ayette geçen sürenin, yaşadığımız dünyanın altı gününe denk olduğunu ifade eden görüş isabetli gözükmemektedir. (Öztürk, 2015: 76). Fakat “Allah toprağı cumartesi, dağları pazar, ağaçları pazartesi, mekruhları salı, nuru çarşamba günü yarattı. Hayvanları da orada perşembe günü yaydı. Hz. Adem'i cuma günü ikindi vaktinden sonra, ikindi ile gece arasındaki gündüz vaktinin en son saatinde en son mahluk olarak yarattı.” (Müslim, Sıfâtu'l-münâfıkîn: 1) rivayeti ve konunun gaybî bir mesele olması nedeniyle kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.

Hadislerde ve tefsirlerde başta İsrailoğulları olmak üzere geçmiş toplulukların hepsi için cuma gününün kutsal kılındığı; fakat geçmiş ümmetlerin çeşitli mazeretler öne sürerek bu günün kutsiyetini ihlal ettikleri ifade edilmektedir. Söz konusu hadislerde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Bizler sonra gelenleriz; kıyamet günü ise en başa geçecek olanlarız. Bunun sebebi de bizden önce onlara kitâbın verilmiş olmasıdır. Ayrıca bu gün (yani cuma günü), onlara farz kılınan gün idi, fakat onlar o gün hususunda ihtilâfa düştüler. Allah bizlere lütfetti de o günü (kutsal gün olarak) bize verdi. Artık bu hususta diğer insanlar da bize tabidir. Yahudilerin günü yarın (cumartesi), Hıristiyanlarınki ise bir sonraki gündür.” (Buhârî, Cum’a: 1; Müslim, Cum’a: 6), “Allah Teâlâ bizden öncekileri cumayı bulma işinde şaşırttı. Bu sebeple cumartesi Yahudilerin, pazar günü de Hıristiyanların oldu. Allah Teâlâ bizi yarattı ve bizlere cuma gününü bulma hususunda hidayet nasib etti. Cumayı da, cumartesiyi de, pazarı da (ibadet günleri) kıldı...” (Müslim, Cum’a: 6).

Cumartesi gününün İsrailoğulları için kutsal gün olarak belirlenmesinin gerekçesine tefsirlerde de genellikle Nahl Suresi 124. ayetin izahında yer verilmektedir. Bu yorumlara göre Hz. Musa, İsrailoğulları’na cuma gününü Allah’a ibadetle geçirmelerini emreder. Her ne kadar bir kısmı bu emri kabul edip uygulasa da çoğu Hz. Musa’nın sözünü dinlemez ve Allah’ın yaratma işlerini bitirdiği gün olduğuna inandıkları cumartesinin kutsal gün olmasını ister. Allah Teâlâ da onlara cumartesi gününü kutsal gün kılar. Ancak onları imtihan etmek amacıyla bu gün içerisinde ibadet dışında avlanma, ticaret yapma gibi dünyalık işlerle meşgul olmalarını yasaklar (Zemahşerî, 1407: II, 644).

Sebebi her ne olursa olsun netice itibariyle Allah Teâlâ İsrailoğulları’na cumartesi gününü kutsal kılmış ve bu günde alış-verişi, avlanmayı velhasıl dünya işleri ile meşgul olmayı yasaklamıştır. Bu husus hem Yahudilik, hem Hıristiyanlık, hem de İslamiyet açısından bu şekilde kabul edilmiştir. Kur’an’da geçtiği şekliyle Yahudiler arasından bir grup, cumartesi gününün kutsiyetini kabul etmiş fakat kendilerine yasak olan işlerle meşgul olarak bu günün kutsallığını ihlal etmişlerdir.

2.1. Kur’an’a Göre Cumartesi Gününün Kutsiyetinin İhlâli

Cumartesi gününde İsrailoğulları için yasak olan şeylerin ne olduğu Yahudi geleneğinde ayrıntılı bir şekilde sıralanmasına karşın Kur’an-ı Kerim’de detaya girilmemiş, genel ifadelerle İsrailoğulları’nın cumartesi yasağını ihlal ettikleri belirtilmiştir. Sadece A’râf Suresi 163-166. ayetlerde hangi eylem nedeniyle bu yasağın ihlal edildiğine değinilmiştir. Söz konusu ayetlerde cumartesi günü avlanma yasak olmasına rağmen İsrailoğulları’nın bu yasağı, hileli yollara başvurarak ihlal ettikleri ve bu ihlal nedeniyle cezalandırıldıkları belirtilmiştir.

Ayetlerde yapılması yasaklanan eylem karşısında insanlar; hileli yollara başvurarak yasağı ihlal edenler, yasağı ihlal edenleri ikaz ederek böyle bir yanlıştan uzak durulmasını söyleyenler ve yasağı işlememekle birlikte yasağı ihlal edenlere nasihat etmenin fayda vermeyeceğini düşünenler olarak üç gruba ayrılmıştır. Müfessirler üçüncü grup içerisinde zikredilen insanların durumu hakkında ihtilafa düşmüştür. Kimi bu insanların da günah işleyenler gibi cezalandırıldığını kimi de cezaya müstahak olacak bir şey yapmadıklarını düşünerek cezalandırılmadıklarını söylemiştir. İbn Abbas'ın ise "bu kişilerin durumunu ancak Allah bilir" dediği ifade edilmektedir (Taberî, 2000: XIII, 192-193; Mâverdi, tsz: II, 273). Ayetlerde bu gruplar arasındaki konuşma, yasağın nasıl çiğnendiği ve yasağı ihlal edenlerin nasıl cezalandırıldıkları şu şekilde anlatılmaktadır: "(Ey Muhammed!) Onlara, deniz kıyısında bulunan kent halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi (yasağı) konusunda haddi aşıyorlardı. Zira tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor, tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyordu. İşte onları yoldan çıkmaları sebebiyle böyle imtihan ediyorduk. İçlerinden bir grup, "Allah'ın helak edeceği yahut çok ağır bir ceza vereceği kimselere ne diye öğüt verip duruyorsunuz?" dediğinde, cumartesi günü avlanma yasağını çiğneyenlere engel olmak isteyenler, "Her şeyden önce rabbimizin huzurunda bizi sorumluluktan kurtaracak bir gerekçemiz olsun diye öğüt verip uyarıda bulunuyoruz. Ayrıca, bizim bu öğüt ve uyarılarımız sayesinde Allah'ın emirlerini çiğnemekten sakınmaları da muhtemeldir. " diye karşılık vermişlerdi. Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık. Ve sonra da kendilerine yasak edilen şeyleri yapmakta küstahça diretenleri de: "Aşağılık maymunlar olun!" diyerek [cezalandırdık]." (A'râf, 7/163-166).

Söz konusu ayetlerden cumartesi gününün İsrailoğulları için kutsal kılındığı, bu nedenle bazı şeylerin yasaklandığı, balık tutmanın bu yasaklar arasında olduğu ve İsrailoğulları'nın balık avlayarak bu yasağı ihlal ettikleri anlaşılmaktadır. Cumartesi yasağının İsrailoğulları tarafından ihlal edildiğini ifade eden diğer ayetlerde ise hangi eylem nedeniyle bu yasağın çiğnendiği üzerinde durulmamıştır. Bakara Suresi 65. ve A'râf Suresi 166. ayetlerde bu suçu işleyenler için "Onlara "Aşağılık birer maymun olun" dedik" ifadesi kullanılmakta iken, Nisâ Suresi 47. ayette "Cumartesi yasağını ihlâl edenleri lânetlediğimiz gibi..." ifadesi yer almaktadır. Bu ayette geçen lanet cezası da tefsirlerde genel olarak maymuna dönüştürme cezası yani mesh olarak yorumlanmıştır (Taberî, 2000: VIII, 447; İbnü'l-Cevzî, 1422: I, 417).

2.2. Cumartesi Gününün Kutsiyetini İhlâl Edenlere Verilen Ceza ve Mesh Hadisesi

Sözlüklerde bir halden daha kötü bir hale dönüşme, tahrif etme, bozma, yaratılışın taşa, cansız bir varlığa veya hayvana dönüştürülmesi gibi anlamlara gelen “mesh/مسح” kelimesi (Halil b. Ahmed tsz: IV, 206; Ezherî, 2001: VII, 91; Ebû Hayyân, 1993: V, 186) tefsir literatüründe ise daha çok Yahudilerin cumartesi yasağını ihlal etmeleri nedeniyle ceza olarak maymuna ve domuza dönüştürülmelerini ifade etmektedir (Zeccâc, 1988: II, 387; Kurtubî, 1964: I, 442). Her ne kadar müfessirler “olayın ne zaman, nerede gerçekleştiği önemli olsaydı Kur’an’da zikredilirdi, önemli olan mesajdır” deseler de konuyla ilgili rivayetleri aktarmaktan kendilerini alamamışlardır. Cumartesi yasağına uymama nedeniyle mesh cezasına çarptırılan sahil halkının kimler olduğu ve yaşadıkları yerin neresi olduğu hakkında çeşitli bilgiler nakledilmiştir. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre burası Medyen ve Tûr arasında “Eyle” adı verilen bir köydür (Mukâtil b. Süleymân 1423, II, 70; Taberî, 2000: XIII, 180).³ Başka bir rivayete göre ise “Maknâ”⁴ (Taberî, 2000: XIII, 181) adı verilen yerleşim yeridir. Kimi buranın Medyen⁵ (Taberî, 2000: XIII, 182), kimi Erîhâ⁶ (Mâtürîdî, 2005: V, 69), kimi de Taberiye⁷ (İbnü’l-Cevzî, 1422: II, 163) olduğunu söylemiştir. Fakat Taberî’nin (ö.310/923) de söylediği gibi ne Kur’an’da ne de Hz. Peygamber’den gelen hadislerde cezalandırılan bu kavmin yaşadıkları yerin neresi olduğu üzerinde durulmamış, sadece sahilde bir yerleşim yeri olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle de kıyıya yakınlıkları nedeniyle, ayette geçen olayların bu kentlerden birisinde gerçekleşmiş olabileceğini belirtmiştir (Taberî, 2000: XIII, 180-182). Bununla birlikte söz konusu olayın Davut peygamber zamanında meydana geldiği de nakledilmiştir (Râzî, 1420: III, 540).

Buraya kadar ifade edilen hususlarda bazı ihtilaflar söz konusu olmuşsa da özellikle son asırda asıl ihtilaf, mesh olarak ifade edilen maymuna dönüştürme cezasının nasıl gerçekleştiği, hangi boyutta meydana geldiği hakkında olmuştur. Müfessirlerin bir kısmı ayetlerde yer alan maymuna dönüştürme cezasının mecaz anlamda olduğunu, bu nedenle cezalandırılanların görünüş olarak değil karakter olarak maymuna

³ Akabe körfezinin kuzeydoğu köşesinde bulunan ve şu an Akabe adıyla anılan Eyle, Ürdün’ün denize açılan tek limanıdır. Mustafa L. Bilge, “Akabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989) c. II, s. 209-210.

⁴ Hz. Peygamber’in Tebuk Gazvesi sırasında ahaliyle cizye karşılığında barış antlaşması yaptığı, Akabe körfezinin kuzey sahilinde, Eyle’nin güneyinde yer alan eski bir yahudi yerleşim merkezidir. “Maknâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c. XXVII, s. 448.

⁵ Maknâ’nın 25 km kadar kuzeydoğusundaki Vâdilebyaz’ın güney kısmında ve Tebuk hizasında olup sahile yakın bir yerleşim yeri. Ömer Faruk Harman, “Medyen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), c. XXVIII, s. 347.

⁶ Mescid-i Aksâ’nın doğusunda, Ürdün nehrinin yakınında yerleşim yeridir. (Ebû’l-Yümn, 1999: II, 75).

⁷ Filistin’in kuzeydoğusunda Taberiye gölünün batı kıyısında deniz seviyesinin yaklaşık 200 m. altında kurulmuş bir Filistin şehri. Cengiz Tomar, “Taberiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), c. XXXIX, s. 323.

dönüştürüldüklerini söyler (Abduh, 1990: I, 284-285; Yazır, 1979: I, 379; Esed, 2000: 242; İslamoğlu, 2012: 26-298; Elik, Coşkun, 2015: 61; Öztürk, 2014: 42; Karaman, Çağrı v.dğr., 2006: II, 615; Demirci, 2017: 91; Turgay, 2012: IV, 162). Fakat müfessirlerin çoğu ayetin mecaz anlamda değil gerçek anlamda olduğunu (Ebû Hayyân, 1993: I, 409) bu nedenle "aşağılık maymunlar olun" hitabına muhatap olan kişilerin görüntü olarak, sûreten maymuna dönüştürüldükleri görüşünü kabul eder (Taberî, 2000: II, 173; el-Vâhidî, 1430: II, 637; İbn Kesîr 1999: I, 288; Âlûsî, 1415: I, 283; Mevdûdî, 1996: I, 85). Bununla birlikte müfessirlerin bazıları da cezanın her iki şekilde de gerçekleşmiş olabileceğini ifade eder (Râzî, 1420: III, 541; İbn Âşûr, 1984: I, 544; Ateş, 1988: III, 408).

Cezanın manevi olarak gerçekleştiğini söyleyen müfessirler nihai noktada görüşlerini Mücahid b. Cebr'in (ö.103/721) konu hakkındaki yorumuna dayandırır.⁸ Mücâhid, Bakara Suresi 65. ayette yer alan "Aşağılık maymunlar olun" ifadesini "Onlar sûret olarak maymuna dönüşmediler, meshe uğramadılar. Onların kalpleri meshe uğradı. Bu, Allah'ın onlar için getirmiş olduğu bir darbı meseldir. Bu ayet, "Onların durumu, kitaplar taşıyan eşeğin durumuna benzer." (Cuma, 62/5) ayetindeki gibi bir benzetmedir." (Taberî, 2000: II, 173) diye izah eder.

Râzî (ö.606/1210), Mücâhid'in yukarıdaki görüşünün iki gerekçeye dayandırıldığını belirttikten sonra bu gerekçeleri tenkit eder. Birinci gerekçe, "İnsan görülen, hissedilen şu şekilden, bünyeden ibarettir. Bu nedenle Allah'ın, insanın şeklini bozması ve cisminde maymun şeklini yaratması insanı yok etme ve maymun yaratma anlamına gelir. Bu nedenle bu bir dönüştürme "mesh" değil, bir yok etme ve yeniden yaratma olur." şeklindedir. İkincisi ise, "Bunun mümkün görülmesi, netice itibariyle her gördüğümüz maymun ve köpeğin gerçekte akıllı insanlar olabileceği anlamına gelir. Bu ise görünen şeyler hususunda insanı şüpheye düşürür." şeklindedir (Râzî, 1420: III, 541). Râzî bu gerekçeleri dile getirdikten sonra onlara şu şekilde itiraz eder: "İnsan sadece bu bedenden ibaret değildir. İnsan bedeni de her zaman aynı değildir. Bedende, dış görünüşte değişimler meydana gelir. Kimi zaman şişmanlar, kimi zaman zayıflar. Dış görünüşünde değişimler her zaman devam eder. Ama insan öz de her zaman aynı insandır. Dış görünüşte bazı değişikliklerin olması o insanın yok olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle maddi olarak maymuna dönüşme bir yok olma değil, bir dönüşümdür." İkinci itiraz için de bir hususta emin olmanın ancak ümmetin icmaı ile olacağını, söylenenlerden cezanın maddi olarak gerçekleşmiş olmasının mümkün olduğunu, bu nedenle de

⁸ Mücâhid, tabiûn müfessirlerinin genelini aksine bu ve benzeri konularda zahirin dışına çıkıp re'ye başvurması ve ayetlere mecâzî anlam vermesi nedeniyle Kur'an'a akfî tefsir metodunu uygulayanların ilki olarak kabul edilmiştir. Mücâhid'in bu bakış açısının netice itibariyle Mûtezile mezhebinin temelini atılmasına zemin oluşturduğu, Ebu Ali el-Cübbâ'î, Nazzâm gibi otoritelerin, onun bu görüşlerini alarak sistemleştirdiği ifade edilmiştir. (Gümüş, 1990: 86; Demirci, 2001: 97).

Mücâhid'in yaptığı te'vile ihtiyaç kalmadığını söyler (Râzî, 1420: III, 541-542).

Cezanın manevi olarak gerçekleştiğine dair görüş her ne kadar tabiûn döneminde Mücâhid tarafından dillendirilmiş olsa da bu görüş daha çok son dönem Kur'an araştırmacıları tarafından benimsenmiş gözükmemektedir.

Cezanın, mesh-i manevi şeklinde gerçekleştiğini benimseyen *Tevhid Mesajı* adlı eserin müellifleri "Allah'ın bizzat kendisi tarafından yaratılmış bir hayvanı sebepsiz yere tahkir ettiğini düşünmek yanlış olur." diyerek cezanın maddi anlamda gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ispat etmeye çalışmışlardır (Elik-Coşkun, 2015: 61). Fakat ceza ister maddi, ister manevi olsun her iki durumda da maymun için veya domuz için bir tahkir söz konusudur. Bazı insanların yaptıkları işin çirkin ve yanlış olduğunun ifade edilmesi için bir benzetme yapılmış olduğu varsayılsa bile netice itibariyle benzetme övme amacıyla değil yerme, kınama amacıyla yapılmaktadır. Böyle bir benzetmenin yapılabilmesi benzetilenin kötü vasıflara sahip olmasını ve kınanmasını gerektirir ki bu da netice itibariyle benzetilenin tahkir edildiği anlamına gelir. Ayrıca Kur'an'da kınama amacıyla başka hayvanlardan da bahsedilerek benzetmeler yapılmaktadır (Lokman, 31/19). Bu nedenle ileri sürmüş oldukları gerekçe, makul gözükmemektedir.

Muhsin Demirci'nin, mesh cezasının anlatıldığı Bakara Suresi 65. ayetin siyâkında yer alan "Biz bu olayı hem o devirlerde yaşayıp görenler hem de sonraki nesiller için ibretlik bir ceza, Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için de bir öğüt vesilesi kıldık." ifadesine istinaden cezanın ibretlik ve öğüt olmasının ancak mesh-i manevi şeklinde gerçekleşmesine bağlı olduğu görüşü (Demirci, 2017: 91) de ikna edici gözükmemektedir. Hatta tam tersine bu ayet, cezanın maddi olarak gerçekleştiğine delil olarak gösterilebilecek niteliktedir. Öyle ki İbn Âşûr (ö.1879-1973) da cezanın hem cezalandırılanlar için hem de diğer insanlar için ibretlik olabilmesinin, cezanın sûreten yani maddi olarak gerçekleşmiş olmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir (İbn Âşûr, 1984: I, 544).

Ayette yer alan nekâl/كَلَّ kelimesi, "gören, duyan kişilerin yapmaktan kaçınacağı derecede ibretlik, ağır bir ceza" anlamındadır (Halil b. Ahmed, tsz: V, 372; İbn Âşûr, 1984: I, 546; Abduh, 1990: I, 285). Kâdî Abdülcebâr (ö.415/1025) cezanın büyük ve meşhur olması halinde cezanın nekâl olarak isimlendirilebileceğini ifade eder (Râzî, 1420: III, 541-542). Bu nedenle hırsızlık yapan kişinin elinin kesilmesi emredildikten sonra, ibret olması için bu cezanın uygulanması gerektiği buyrulmaktadır (Maide, 5/38). Gerçek anlamda eli kesilmeyen bir insanın ne kendisi ne de başkası için ibret olması nasıl mümkün değilse aynı şekilde fizyolojik olarak maymuna dönüştürülmemiş bir kimsenin de başkaları için ibret olması söz konusu olamaz. Aynı şekilde Mevdûdî (ö.1979) de Kur'an ifadelerinden cezanın maddî olarak gerçekleştiği sonucunun ortaya çıktığını, günahkârlar için

cezanın şiddetli olması ve başkası için ibret olabilmesinin ancak bedenlerinin maymuna dönüştürülmesine, zihinlerinin ise insan zihni olarak kalmasına bağlı olduğunu belirtir (Mevdûdî, 1996: I, 85).

Geçmişte ve günümüzde maymunlar gibi açgözlü birçok insan olmasına rağmen hiç kimse bunların cezaya çarptırıldığını düşünmez ve dolayısıyla da onlardan ibret alayım demez. Hatta bir insanın yakinen tanıdıkları hariç toplumdaki insanların hangilerinin maymunlar gibi açgözlü, menfaatperest olduğunu bilemez, bilmediği için de ibret alamaz. Yine bu günahı işleyen insanlar bile işledikleri günahlar nedeniyle maymunlar gibi açgözlü olduklarını, menfaatperest olduklarını ve bunun bir ceza olduğunu düşünmezler. Fakat cezanın manen gerçekleşmesinin aksine maddi olarak gerçekleşmesi, günümüzdeki insanlar için hatta kıyamete kadar tüm insanlar için ibret olma vasfını devam ettirecektir. Her ne kadar ahir zaman ümmetlerinden maddi meshin kaldırılmış olduğu nakledilmişse de (Müslim, Kader: 7) geçmiş ümmetlerden Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen veya getirmediği halde getiriyormuş gibi davranan kişilerin maddi olarak büyük cezalara çarptırıldıklarını bilen insan, her ne kadar dünyada maddi olarak meshe uğramayacağını bilse de geçmiş ümmetlere verilmiş bu cezanın büyüklüğünü göz önünde bulunduracak ve Allah'ın, yapılan bu işlerden, hatalardan, haramlardan asla razı olmadığını düşünerek aynı hataya düşmemek ve ahirette büyük cezalara çarptırılmamak için ibret alacaktır. Dolayısıyla bu olayın Kur'an'da büyük bir ceza olarak ifade bulmasına rağmen ayete mesh-i manevi anlamı verilmesi ayetin gayesini ve tesirini etkisiz kılmaktadır.

Bahsettiğimiz gerekçeler nedeniyle Elmalılı'nın (ö.1942), "cezanın manen gerçekleşmesi zamanımızın anlayışına daha uygun gözükmektedir, özellikle maymunun seçilmiş olması manevî meshe kârine gibidir" (Yazır, 1979: I, 379) ifadeleri de eleştiriye açıktır. Hatta İbn Kesir'in (ö.774/1373) şu ifadeleri Elmalılı'nın bu düşüncesine asırlar öncesinden verilmiş bir cevap niteliğindedir: "Allah onları maymunlar şekline çevirdi. Bilindiği gibi maymun, dış görünüşü ve şekliyle insana en çok benzeyen hayvandır, ama hiçbir zaman gerçek insan değildir. İşte onların amelleri ve hileleri hakikate benzediği ve gerçekte ise ona aykırı düştüğü için cezaları da yaptıklarının cinsinden olmuştur." (İbn Kesîr, 1999: I, 288).

Muhammed Abduh (ö.1905) ayetin zahirinden meshin maddi olarak gerçekleştiği anlamı çıkmayacağını, konu hakkında Hz. Peygamber'den gelen bir rivayetin olmadığını belirtir (Abduh, 1990: I, 285). Abduh her ne kadar böyle söylese de Taberî (ö.310/923) gibi müfessirler de Mücâhid'in (ö.103/721) verdiği anlamın ayetin zahiri ile örtüşmediğini belirtmektedir. Taberî, Mücâhid'in konu ile ilgili söylediği sözlerin, Kelâmullah'ın zahirine aykırı olduğunu belirtir. Taberî'ye göre "Onlar, gerçekte maymun ve domuzlar olmadılar." demek, "Cumartesi yasağını ihlal eden İsrailoğulları'nın başına herhangi bir ceza ve azap gelmedi" demekle aynı

anlama gelmektedir. Ayrıca o, bu görüşü savunanların delilden yoksun olduğunu ve meshin maddi anlamda gerçekleştiğine dair ortaya konan delillerin Mücâhid'in söylediklerinin yanlış olduğunu gösterdiğini belirtir (Taberî, 1420: II, 173).

Mücâhid'in delil olarak gösterdiği Cuma Suresi 65. ayetteki gibi herhangi bir benzetme edatının "aşağılık maymunlar olun" ifadesinin geçtiği ayetlerde yer almaması ile ayetlerin ifade tarzı ve bağlamı, söz konusu ayetlerde bir benzetmenin olmadığını, ayetlerin mecaz anlamda değil gerçek anlamda olduğunu göstermektedir.

Abduh'un konu hakkında Hz. Peygamber'den gelen sahih rivayetlerin olmadığı iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır. Evet, Hz. Peygamber'in ifadeleri arasında İsrailoğulları'nın cumartesi günü hileli yöntemlerle balık avladıkları yer almamaktadır. Fakat Müslim'in Sahîh'inde geçen bir hadise göre Hz. Peygamber'in ifadelerinden önceki ümmetlerin maymuna ve domuza çevrilme cezası ile cezalandırıldıkları, bağlamdan da bu cezanın maddi olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Abdullah b. Mesud (ö.32/652-53) konuyu şu şekilde anlatmaktadır: "Bir gün Rasulullah'a (s.a.s.), maymun ve domuzlar hakkında "Acaba bu hayvanlar, bunların şekline giren Yahudilerin soyundan mı gelmedir?" diye sorduk. Peygamber efendimiz de: "Allah Teâlâ mesh ettiklerinin neslinin devam etmesine müsaade etmez. Maymuna ve domuza çevrilme cezası daha önceki milletlere verilen cezalardır." diye buyurdu." (Müslim, Kader: 7). Bu hadis meshin maddi olarak gerçekleştiğine işaret eden sahih bir hadistir. Bu nedenle meshin manevi olarak gerçekleştiğini kabul edenlerin bu hadisi göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Ama maalesef mesh-i manevi kabul edenlerin bu hadise değinmekten kaçındıkları görülmektedir.

Söz konusu hadise ilaveten hem Hz. Peygamber'e hem sahabeye hem de tabiûna isnat edilen başka hadisler de mevcuttur. Bu hadislerde de söz konusu cezanın geçmiş ümmetlere uygulandığı, bu cezaya çarptırılanların üç gün veya yedi gün yaşadktan sonra hepsinin öldüğü ifade edilmektedir (Hâkim en-Nîsâbûrî, 1990: II, 442; Heysemî, 1994: VII, 88; Mukâtil b. Süleyman, 1423: II, 71; Taberî, 2000: II, 168). Dolayısıyla ilk işaret ettiğimiz rivayetle birlikte bu rivayetler bizler için gayb olan bir hususa açıklık getirmektedir. Bu nedenle ilgili rivayetlerin, konunun iyi anlaşılabilmesi için göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Netice itibarıyla bu rivayetler de bize cezanın maddi olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

Kur'an Yolu müellifleri Bakara Suresi 65. ayetin tefsirinde mesh cezasının madden de manen de gerçekleşmiş olabileceğini ifade etmelerine rağmen (Karaman, v.dğr., 2006: I, 139). Âraf Suresi 166. ayetin tefsirinde cezanın fizyolojik olarak gerçekleştiğine dair görüşün ilmî olmadığını, bunun eski dönemlerin psikolojisinin bir yansıması olduğunu belirterek, cezanın manen gerçekleştiğini ifade etmektedirler (Karaman, v.dğr., 2006: II, 615). Söz

konusu tefsirde böyle çelişkili bir durumun ortaya çıkması, muhtemelen tefsirin bölümlerinin farklı kişiler tarafından kaleme alınması, bu nedenle de görüş birliğinin sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum müelliflerin hem bu görüş farklılığını hem de meshin maddi olarak gerçekleşmiş olduğu görüşünün neden ilmî olmadığını somut gerekçeler ortaya koyarak izah etmelerini gerektirmektedir.

Cezânın iki şekilde de gerçekleşmiş olabileceği görüşünde olan İbn Âşur'un (ö.1973), söz konusu kıssanın İbrânî tarih kitaplarında yer almaması nedeniyle Mücâhid'in mesh-i manevi görüşünün tarihi vakıya daha uygun olduğu iddiası (İbn Âşûr, 1984: I, 544) da kanaatimizce gerçeği yansıtmamaktadır. Süleyman Ateş'in şu ifadeleri de görüşümüzü destekler niteliktedir: "Cumartesi avlanma yasağını dinlemeyen bu Yahudi kenti sakinlerinin maymun kılığına sokulduğunu anlatan bu bölüm, Kitab-ı Mukaddes'te yoktur. Fakat bunun, Hz. Peygamber devrindeki Yahudiler arasında anlatıldığı muhakkaktır. Çünkü Kur'an-ı Kerim, bunu Bakara Suresi'nin 65., Nisa Suresi'nin 47., Maide Suresi'nin 60. ayetlerinde ve bu surede olmak üzere birkaç yerde anlatmaktadır. Şimdi Kur'an'ın çeşitli vesilelerle ve muhtelif zamanlarda anlattığı bu olay, eğer Yahudiler tarafından bilinmeseydi, Yahudilerin, itiraz etmeleri gerekirdi. Oysa böyle bir itiraza ne Kur'an'da, ne de tarih kitaplarında işaret vardır. Demek ki Kur'an'ın, İsrailoğulları hakkında anlattığı bütün olaylar gibi bu olay da Yahudiler arasında anlatılıyordu." (Ateş, 1988: III, 408). Olaylara bu bakış açısıyla yaklaşmak İsrailoğulları hakkında Yahudi kaynaklarında yer almayan tüm bilgilerin yanlış, geçersiz olduğu anlamına gelirken bu da kabul edilebilir bir düşünce olarak gözükmemektedir.

Kur'an'da İsrailoğulları'nın bu cezadan haberdar olduklarına işaret edilmiştir.⁹ Yahudi kutsal metinlerinde ise söz konusu kıssa anlatılmamış fakat cumartesi yasağına uymayanların şiddetli cezalarla cezalandırıldıkları belirtilmiştir. Cumartesi yasağına riayet etmeyen İsrailoğulları'nın gerek ölüm cezası ile cezalandırılmaları, gerekse başlarına çeşitli musibet ve belaların gelmesi, bu yasağı çiğneyenlerin maddi olarak herkes tarafından görülen, bilinen bir ceza ile cezalandırıldıklarını göstermektedir. Bu nedenle Yahudi kutsal metinlerinde yer alan ifadeler de kanaatimizce Kur'an'daki cezanın maddi olarak gerçekleştiğini teyit eder niteliktedir.

Sonuç

Hem İslâmî kaynaklarda hem de Yahudi dini metinlerinde cumartesi gününün Yahudiler için kutsal bir gün olduğu ve bu günde kendileri için bazı davranışların yasaklandığı yer almaktadır. Bu yasaklar Yahudi kutsal metinlerinde madde madde anlatılmış, İslâmî kaynaklarda ise sadece cumartesi gününde balık tutmanın yasak olmasına ve bu yasağı ihlal

⁹ Bakara 65. ayette geçen "وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ" ifadesi, bu olayın Yahudiler tarafından bilindiğini göstermektedir.

edenlerin karşılaştıkları cezaya değinilmiştir. Kur'an'da geçen bu kısma her ne kadar Yahudi kutsal metinlerinde yer almamışsa da cumartesi yasağını ihlal edenleri ve karşılaştıkları cezaları anlatan pasuklar vardır.

Balık avlayarak cumartesi yasağını ihlal eden İsrailoğulları'nın karşılaştıkları cezayı anlatan Kur'an ayetlerinin mahiyeti müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Bir kısmı ayetlerin mecaz anlamda olduğunu, bir kısmı hakiki anlamda olduğunu, bir kısmı da iki anlamın da mümkün olabileceğini belirtmiştir.

Mücâhid'in ve onun gibi düşünen müfessirlerin, meshin manevi olduğuna dair savundukları görüşler delil açısından oldukça zayıf gözükmektedir. Cezanın, yasağı ihlal edenler için büyük bir ceza, diğer insanlar için ise ibretlik olması meshin ancak maddi olarak gerçekleşmesine bağlıdır. Ayrıca ayetin zahiri, Hz. Peygamber'den, sahabeden ve tabiünden gelen rivayetler, siyak-sibak, dilsel karineler ve Tanah'ta cumartesi yasağını ihlal edenlere verilen cezalardan bahsedilmesi meshin fizyolojik/maddi olarak gerçekleşmiş olduğuna işaret etmektedir.

Kaynakça

Abduh, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr*, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990.

Adam, Baki, "Sept Yahudileri", *Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı Şubat 18-19 2012*, Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Yay., 2012, ss. 121-127.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Arslantaş, Nuh, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul: İz Yay., 2011.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Yay., 1988.

Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi I-III*, İstanbul: Gözlem Gazatecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2002.

Bilge, Mustafa L., "Akabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1989, c. II, s. 209-210.

Birnbaum, Rabbi Mayer, *Pathway to Prayer: Shabbos Amidah - Sephardic Custom*, Passaic, New Jersey: Feldheim Publishers, 2004.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Beyrut: Dâru Tavgi'n-Necât, 1422.

Cafferky, Michael E., "The Theological Roots of Sustainable Development", *Journal of Biblical Integration in Business* 18/1, (2015): 35-47.

Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi

Cardozo, Arlene Rossen, *Jewish Family Celebrations*, New York: St. Martin's Press, 1982.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV Yay., 2001.

_____, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, İstanbul: İFAV Yay., 2017.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru'Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

Ebü'l-Yümn, Mücîrüddîn Abdurrahman b. Muhammed, *el-Ünsü'l-Celil bi Tarîhi'l-Kudsi ve'l-Halîl*, Ummân: Mektebetü Dendîs, 1999.

Elik, Hasan ve Coşkun, Muhammed, *Tevhit Mesajı*, İstanbul: İFAV Yay., 2015.

Elliott, Charles, *The Sabbath*, Philadelphia: Presbyterian Board of Publication, 1867.

Erkut, Abdülkadir, "Dine Davet Metodu Açısından "Ashabu's-Sebt" Kıssasının Tahlili, *Diyanet İlmî Dergi 1*, (2013): 47-68.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul: İşaret Yay., 2000.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüğa*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.

Fraiman, Susan Nasman, "Sabbath", *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem: Keter Publishing House Ltd., 2007, c. XVII, s. 616-622.

Gane, Roy E., "Sabbath and Sanctification", *Journal of the Adventist Theological Society 22/1*, (2011): 3-15.

Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1990.

Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İSAM Yay., 2012.

Gürkan, Salime Leyla, "Yahudilik'te Şabat (Sebt) – Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar-", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahman el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, tsz.

Harman, Ömer Faruk, "Medyen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2003, c. XXVIII, s. 346-348.

Hasanov, Eldar, *Nûh Kanunları ve Nûhilik*, İstanbul: İSAM Yay., 2015.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.

- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru sâdr, 1414.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, 1422.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul: Düşün Yay., 2012.
- Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur'an Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2006.
- Kurt, Ali Osman, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1964.
- Kutsal Kitap*, Seoul: Yeni Yaşam Yay., 2013.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Basrî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, tsz.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, Çev., Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul: İnsan Yay., 1996.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasan el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, tsz.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014.
- _____, *Kur'an ve Yaratılış*, İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Shulman, Elizabeth, "Sabbath", *The Cambridge Dictionary of Judaism and Jewish Culture*, United States of America: Cambridge University Press: 2011, s. 530.

Yahudi Kutsal Metinlerinde ve Kur'an'da Şabat (Cumartesi) Yasakları ve Mesh Hadisesi

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Schremer, Adiel, "The Religious Orientation of Non-Rabbis in Second-Century Palestine: A Rabbinic Perspective", *Follow the Wise Studies in Jewish History and Culture in Honor of Lee I. Levine*, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2010, s. 319-343.

The Babylonian Talmud, Trans. Isidore Epstein, London: Soncino, 1936-1948.

The Mishnah, Trans. Herbert Danby, New York: Oxford University Press, 1993.

Tomar, Cengiz, "Taberiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010, c. XXXIX, s. 323-324.

Turgay, Nurettin, "Kur'an'da "Sebt" Kavramı", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 4, (2012): 153-166.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbûrî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî, 1430.

Ünal, Mustafa, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay., 2008.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Yay., 1979.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân*, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.

